

CONDIȚIONALELE LA INDICATIV ÎN GREACĂ, LATINĂ, ROMÂNĂ

DE

N. I. BARBU

Am ales aceste limbi spre a face un studiu de sintaxă comparată, de vreme ce, pe de o parte, după cum se știe foarte bine, cele trei limbi sînt limbi înrudite, limbi indo-europene. Pe de altă parte, construcția condiționalelor indicative în aceste trei limbi prezintă caracteristici comune, fapt cît se poate de folositor pentru găsirea unor explicații care să satisfacă întrebările ridicate în legătură cu această interesantă categorie de propoziții.

Dar înainte de toate se pune o problemă de principiu : se mai poate spune ceva nou despre aceste propoziții cînd în gramaticile celor trei limbi s-au formulat atîtea păreri în legătură cu această problemă? La prima vedere, răspunsul ar trebui să fie nu. Cînd cercetăm însă rînd pe rînd ideile exprimate în legătură cu condiționalele la indicativ și le confruntăm cu faptele, observăm că de la început apar serioase contradicții nu numai între diferitele teorii formulate, ci, mai ales, între teorii și fapte. Aceasta ne-a și determinat să reluăm încă o dată problema și să vedem dacă nu cumva se pot găsi lămuriri mai satisfăcătoare pentru *si* = *dacă* + indicativul în condiționale. Pentru a sistematiza cît mai mulțumitor diferitele teorii, ne-am îngăduit să le dăm cîte un nume, care să pună cît mai mult în lumină, printr-un cuvînt pregnant, esența fiecăreia.

TEORIA REALITĂȚII. Această teorie susține că propozițiile condiționale la indicativ exprimă fapte reale, neîndoielnice, sigure. Această teorie este susținută, printre alții, de Kühner ¹, care, în tratatul de gramatică greacă, pentru a ilustra această afirmație, dă următorul exemplu din Thucidide, VI 19 *εἰ αὖτε ἡ πόλις ληφθήσεται, ἔχεται καὶ ἡ πᾶσα Σικελία* « dacă această cetate va fi cucerită, este stăpînită întreaga Sicilie ». După autorul citat, predicatele « va fi cucerită » și « este stăpînită » exprimă acțiuni reale. Această teorie este susținută și de Meillet-Vendryes, în tratatul de gramatică comparată a limbilor clasice ², ediția 1927, unde citim : « Conjunția *εἰ*, cu sensul de *si*, poate fi întrebuințată

¹ *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, II 2 (1904), p. 466.

² *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, 1927, p. 583.

cu orice timp al indicativului, căci ea însăși, cu indicativul, exprimând un fapt, nu putea decât să insiste asupra existenței faptului ».

În 1945, J. Humbert, în tratatul său de sintaxă greacă¹, spune : « Modul întrebuițat în protază este indicativul, pentru că, formulînd condiția, se consideră că este împlinită în realitate ; în același fel noi, în franțuzește, întrebuițăm turnura « s'il est vrai que », fără a avea, în realitate, cea mai mică îndoială asupra adevărului pus ; protaza nu se sprijină mai puțin asupra realității decât apodoza ». În 1953, Ernout-Thomas, în tratatul de sintaxă latină², susțin același lucru și, dînd exemplul următor din Terențiu, *Andria*, 322, *si id facis, hodie postremum me vides* « dacă faci asta, astăzi mă vezi pentru ultima oară », afirmă că verbele *facis* și *vides* exprimă acțiuni presupuse reale.

TEORIA NEUTRALITĂȚII. Se găsește, între altele, formulată la Kühner-Stegmann, în tratatul de gramatică latină³ publicat în 1914. Acești autori dau exemplul *si quid habes, das* « dacă ai ceva, dai » și spun : « Prima formă a propoziției condiționale (*si quid habes*) este exprimată prin indicativ. Prin aceasta vorbitorul stabilește propoziția condițională ca simplă presupunere, fără să sugereze vreo judecată subiectivă asupra raportului cu realitatea ». De aceeași părere este și G. Landgraf, care, în gramatica latină publicată în 1924⁴ spune : « Vorbitorul se abține de la orice judecată asupra realității sau verosimilității presupunerii ». J. Wackernagel, în celebrele sale prelegeri asupra sintaxei, se exprimă și mai categoric în același sens, spunînd⁵ că propoziția condițională indicativă este o « propoziție absolut neutrală ». În 1950, Schwyzer-Debrunner⁶, în volumul al doilea al gramaticii grecești, se exprimă aproape cu aceleași cuvinte ca Kühner-Stegmann.

TEORIA NATURII RAPORTULUI DINTRE CONDIȚIONALĂ ȘI PRINCIPALĂ. Această teorie susține că indicativul în astfel de propoziții are rolul de a exprima natura legăturii între cele două propoziții, condițională și principală, și nu realitatea acțiunii exprimate de cele două verbe. Principalii reprezentanți ai acestei teorii sînt : Kühner-Stegmann, J. Wackernagel, Rubenbauer, J. B. Hofmann. Kühner-Stegmann⁷ spune : « prin alegerea modului se urmărește numai și numai raportul condiționalei cu principală ». Dacă raportul este știut, neîndoielnic, real, necesar exprimat, atunci se folosește indicativul. Wackernagel zice⁸ : « Prin indicativ se exprimă numai raportul strîns logic dintre cele două membre, condiția unuia față de celălalt ». Aceeași părere este exprimată și de Rubenbauer și J. B. Hofmann⁹.

TEORIA ACȚIUNILOR REALIZABILE. Este formulată în volumul intitulat *Limba romînă. Fonetică — vocabular — gramatică*, publicat în 1956 de Editura Academiei R.P.R., unde citim¹⁰ : « Propozițiile condiționale construite cu indicativul prezent sau viitor exprimă acțiuni realizabile : « Dacă simți că nu poți

¹ *Syntaxe grecque*, Paris, 1945, p. 203.

² *Syntaxe latine*, 2^{-ème} éd., p. 374.

³ *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, II 2 (1914), p. 389.

⁴ *Lateinische Schulgrammatik*, 1924, p. 186.

⁵ *Vorlesungen über Syntax*, I, p. 224.

⁶ *Griechische Grammatik*, II, 1950, p. 682.

⁷ *Op. cit.*, p. 388.

⁸ *Op. cit.*, p. 224.

⁹ *Lateinische Schulgrammatik*, 1929, p. 209.

¹⁰ p. 245.

birui păcatul care te urmărește, pleacă, fugi departe» (Caragiale, *Păcat*). Propozițiile condiționale construite cu indicativul imperfect exprimă acțiuni realizabile în trecut : « Dacă-l întrebați ceva, răspundea da sau nu și trecea mai departe ».

Nu este nevoie de prea multe demonstrații spre a arăta că toate aceste teorii nu corespund adevărului. Într-adevăr, teoria realității spune că, de pildă, în cazul $\epsilon\iota \tau\omicron\upsilon\tau\omicron \pi\omicron\iota\epsilon\iota\varsigma \pi\lambda\chi\nu\tilde{\alpha}\varsigma = si \text{ hoc facis, erras}$ = dacă faci asta, greșești, indicativele *faci* și *greșești* exprimă acțiuni reale, sigure, neîndoielnice. Se pune însă întrebarea : care este rostul conjuncției $\epsilon\iota = si = \text{dacă}$? Cred că nu există nimeni care să nege că conjuncția condițională are rostul de a arăta că este vorba despre o ipoteză, ceea ce a și determinat pe unii gramatici să numească fraza condițională period ipotetic. Ar fi absurd să se creadă că $\epsilon\iota = si = \text{dacă}$ nu schimbă cu nimic sensul propoziției pe care o introduc, cum, în fond, susține această teorie.

Teoria neutralității susține că vorbitorul nu ia nici un fel de poziție față de acțiunea exprimată de verbe, este neutru. Dar cum se poate vorbitorul să fie neutru față de realitatea obiectivă, când el spune interlocutorului că greșește dacă face asta — și el vede dacă interlocutorul o face sau nu?

Teoria raportului dintre condițională și principală la indicativ nu se întemeiază decât pe o presupunere contrarie sentimentului pe care-l avem noi vorbitorii despre raportul dintre o condițională și principală ei la optativ, în grecește și românește sau la conjunctiv, în latinește. Într-adevăr, nu știu cum s-ar putea susține că în fraza « dacă am timp, vin la tine », raportul dintre condițională și principală este mai strâns decât în fraza « dacă aș avea timp, aș veni la tine ». Iluzia că în fraza condițională indicativă raportul între condițională și principală este mai strâns provine din deosebirea de moduri.

De asemenea, nu se poate spune — așa cum susține teoria acțiunilor realizabile — că în cazul *dacă simți că... , fugi departe, simți* exprimă o acțiune realizabilă. Aci nu este vorba despre acțiuni realizabile, ci de acțiuni reale ori ireale. Într-adevăr, personajul care exprimă această frază în nuvela lui Caragiale, presupune că interlocutorul său simte sau nu simte, în prezent, nu în viitor. Acțiunile realizabile nu se pot împlini decât în viitor și, deci, fraza condițională în discuție ar trebui să sune : *dacă vei simți că... , să fugi* etc.

Teoriile amintite n-au putut da explicații satisfăcătoare în legătură cu problema în discuție, deoarece autorii care le-au formulat n-au ținut seamă, în același timp, de următorii factori prezenți într-o frază condițională : conjuncția, modul și timpul verbului, realitatea obiectivă, contextul. Vom încerca în cele ce urmează, să ținem seama de acești factori esențiali.

În ceea ce privește conjuncția, socotim că toată lumea este de acord, așa cum am spus mai sus, că conjuncția condițională — în grecește $\epsilon\iota$, în latinește *si*, în românește *dacă* — are menirea de a răpi acțiunii exprimate de predicatul condiționalei caracterul realității și de a o transforma în ipoteză. Într-adevăr, lucrul acesta îl simțim cu toții și a dus la denumirea de « period ipotetic » dată frazei condiționale. Un exemplu din Platon îl ilustrează în chipul cel mai desăvârșit. Astfel, în *Phaidros*, 228, citim : $\epsilon\iota \epsilon\gamma\omega \Phi\alpha\iota\delta\rho\omicron\nu \acute{\alpha}\gamma\nu\omega\tilde{\iota}, \kappa\alpha\iota \epsilon\mu\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon \epsilon\pi\iota\lambda\epsilon\lambda\eta\sigma\mu\alpha\iota \acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\iota} \chi\alpha\rho \omicron\upsilon\delta\epsilon\tau\epsilon\rho\acute{\alpha} \epsilon\sigma\tau\iota \tau\omicron\upsilon\tau\omega\nu$.

Traducerea sună : « Dacă eu nu cunosc pe Phaidros, am uitat și de mine ; dar, în realitate, nici una dintre cele două afirmații nu este așa ». Este clar

deci că conjuncția $\epsilon\iota$ «dacă» a conferit acțiunii exprimate de verbele $\acute{\alpha}\gamma\nu\omicron\omega$ «nu cunosc» și $\acute{\epsilon}\pi\iota\lambda\acute{\epsilon}\lambda\eta\sigma\mu\alpha\iota$ «am uitat», caracterul de ipoteză. Deci acțiunea nu mai poate fi reală, și nici nu este reală, așa cum arată infirmarea exprimată de propoziția $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\alpha}\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \omicron\upsilon\delta\acute{\epsilon}\tau\epsilon\rho\acute{\alpha}\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\ \tau\omicron\upsilon\tau\omega\nu$ «dar, în realitate, nici una dintre cele două afirmații nu este așa». Exemplul este cât se poate de concludent spre a dovedi, dacă mai era nevoie, că conjuncția condițională cu indicativul nu are menirea de a arăta că faptul din propoziția pe care o introduce este real, așa cum susține teoria realității, ci, dimpotrivă, că funcția conjuncției condiționale este de a conferi acțiunii exprimate de prepoziția condițională caracterul de ipoteză.

Dacă este așa, de ce se mai întrebuițează indicativul în aceste propoziții, și nu se folosește numai optativul și conjunctivul cu $\acute{\alpha}\nu$ în grecește, conjunctivul în latinește și optativul în românește, și, în loc să se spună $\epsilon\iota\ \acute{\alpha}\gamma\nu\omicron\omega$ $\Phi\alpha\iota\delta\rho\omicron\nu$ = *si non nosco Phaedrum* = *dacă nu cunosc pe Phaidros*, să se zică $\epsilon\iota\ \acute{\alpha}\gamma\nu\omicron\iota\eta\nu$ $\Phi\alpha\iota\delta\rho\omicron\nu$, *si non noscam Phaedrum* = *dacă n-aș cunoaște pe Phaidros*? Dacă s-ar întrebuița optativul, în grecește și românește, și conjunctivul în latinește, vorbitorul și-ar da imediat seama că este vorba despre o ipoteză. Cu aceasta, am atins însuși miezul dificultăților și anume problema indicativului în aceste condiționale. Exemplul de mai sus ne arată limpede două lucruri: întâi că vorbitorul, exprimând condiționala $\epsilon\iota\ \acute{\alpha}\gamma\nu\omicron\omega$ «dacă nu cunosc», a presupus că nu știe nimic despre realitate; în al doilea rând, că el cunoștea foarte bine realitatea așa cum a arătat-o prin propoziția $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\alpha}\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \omicron\upsilon\delta\acute{\epsilon}\tau\epsilon\rho\acute{\alpha}\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota$ «dar nici una din cele două nu este adevărată». Dacă vorbitorul ar fi întrebuițat optativul, ar fi luat atitudine față de realitate, arătând că acțiunea nu este reală. Într-adevăr, $\epsilon\iota\ \acute{\alpha}\gamma\nu\omicron\iota\eta\nu$ ar însemna «dacă n-aș cunoaște», arătând că realitatea este alta. De asemenea, dacă în loc de *si hoc facis, erras* «dacă faci asta, greșești», am zice *si hoc facias, erres* «dacă ai face asta, ai greși», am arăta că, în realitate, tu nu faci asta. Exemplele se pot înmulți. Toate ne vor arăta că dintre toate modurile cu care se putea construi $\epsilon\iota$ = *si* = *dacă*, numai indicativul era potrivit să prezinte realitatea acțiunii ca necunoscută de vorbitor. Dacă lucrurile stau așa, nu cumva are dreptate teoria neutralității, care spune că vorbitorul nu ia seama la realitatea acțiunii? Răspunsul este că vorbitorul simulează, presupune că nu ia seama, că *ignoră* realitatea sau irealitatea acțiunii, dar el, în fond, a construit această propoziție cu indicativul, tocmai pentru că cunoaște prea bine dacă acțiunea exprimată de indicativ este sau nu reală. Între a fi neutru sau indiferent față de o acțiune, așa cum susține teoria neutralității, și a simula că nu cunoaște o acțiune, tocmai pentru că o cunoaște foarte bine, așa cum afirmăm noi, este o mare deosebire.

Cum a fost posibilă crearea unei construcții cu ajutorul căreia vorbitorul să poată simula că nu cunoaște o acțiune? La crearea acestei construcții au contribuit trei elemente: 1) conjuncția; 2) modul; 3) timpul. Conjuncția $\epsilon\iota$ = *si* = *dacă*, introducând o propoziție, arată că este vorba despre o acțiune care nu este pe planul realității, nu este reală.

$\epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\ \pi\omicron\iota\epsilon\iota\varsigma$ = *si hoc facis* = *dacă faci asta* înseamnă, cu alte cuvinte, «să presupunem că faci asta». Dacă vorbitorul ar vrea să arate că acțiunea este reală, el ar spune $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\ \pi\omicron\iota\epsilon\iota\varsigma$ = *hoc facis* = *faci asta*. De asemenea, dacă vorbitorul ar spune $\epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\ \pi\omicron\iota\iota\omicron\iota\eta\varsigma$ = *si hoc facias* = *dacă ai face asta*, ar

arăta că el știe precis că acțiunea nu este reală, deci că știe cum este acțiunea. Tot așa s-ar întâmpla, dacă vorbitorul ar întrebuința și alte moduri cu *ei* = *si* = *dacă*. Deci conjuncția *ei* = *si* = *dacă* contribuie ca indicativul să arate o acțiune formal ipotetică. Elementul 'care ajută pe vorbitor că cunoască realitatea este însă timpul. Pentru a înțelege mai bine rolul timpului în această construcție, este necesar să ne oprim câteva clipe asupra raportului dintre timp, realitate, posibilitate și irealitate. Din punctul de vedere al realității obiective, prezentul și trecutul nu pot exprima decât acțiuni reale sau ireale. Într-adevăr, în realitatea obiectivă, ceva se petrece sau nu se petrece, în prezent, s-a petrecut sau nu s-a petrecut, în trecut. De exemplu, ieri a plouat sau n-a plouat, acum plouă sau nu plouă. Acțiunile posibile, în realitatea obiectivă, nu pot fi decât viitoare. Astfel, peste un minut, un ceas, o zi, poate să plouă sau nu. În limbă, indicativul este modul acțiunilor reale, modul realității obiective. Când o acțiune se petrece, verbul care o exprimă este la indicativ afirmativ : *pluit* = *plouă*. Când o acțiune nu se petrece, lingă indicativ se pune un adverb de negație, de exemplu : *non pluit* = *nu plouă*. Dacă însă în loc de adverbul de negație, care arată că acțiunea nu se petrece punem conjuncția *ei* = *si* = *dacă*, cu aceasta n-am negat acțiunea, ci am scos-o de pe planul realității, îmbrăcînd-o în haina ipotezei. Dar vorbitorul vede, știe care este realitatea obiectivă. Când spunem unui copil *dacă te joci frumos, îți dau o jucărie*, noi vedem dacă se joacă sau nu frumos, în clipa strictă cînd pronunțăm fraza. Deci verbul *te joci* (*frumos*) exprimă, în realitatea obiectivă, în prezent, o acțiune reală sau o acțiune ireală. Dacă ne gîndim însă la viitor, firește că acțiunea devine posibilă și sensul frazei condiționale este atunci « Dacă te vei juca frumos, îți voi da o jucărie ».

Condiționalele indicative la trecut confirmă în chip de netăgăduit acest lucru. Astfel, în cîntul întii din *Iliada*, Hris se roagă lui Apollo, spunîndu-i : Εἰ ποτέ τοι χαρίεντ' ἐπὶ νηὸν ἔρεψα, ... τόδε μοι κρήνην ἐέλδωρ A 39 « dacă ți-am zidit cîndva un templu pe plac, împlinește-mi această dorință ». Nu încapă îndoială că Hrises ridicase un templu plăcut lui Apollo, căci altfel n-ar fi putut cere zeului să-i împlinească dorința.

Deci acțiunea exprimată de verbul ἔρεψα « am ridicat », este în fapt reală ; dar preotul lui Apollo, din modestie, simulează că nu știe dacă i-a ridicat sau nu un templu. Platon, în *Statul* 408 spune : εἰ μὲν (Ἀσκληπιός) θεοῦ ᾗν, οὐκ ᾗν αἰσχροκερδής, εἰ δ' αἰσχροκερδής, οὐκ ᾗν θεοῦ « dacă Asclepios era fiul unui zeu, nu era lacom de bani, iar dacă era lacom de bani, nu era fiul unui zeu ». Această înlănțuire de judecăți nu putea fi construită decât dacă vorbitorul și acela căruia i se adresa știa cum era Asclepios. Într-adevăr, rostind condiționalele *dacă Asclepios era fiul unui zeu și dacă era lacom de bani*, vorbitorul și acela căruia i se adresa știau care este realitatea, deci în care dintre alternative acțiunea era reală tocmai prin faptul că acțiunea era trecută.

Faptul că indicativul cu *ei* = *si* = *dacă* poate exprima și acțiuni ireale ne este dovedit incontestabil de condiționalele grecești construite cu imperfectul și cu aoristul indicativ. Condiționalele construite cu imperfectul indicativ exprimă acțiuni ireale în prezent, iar cele cu aoristul indicativ exprimă acțiuni ireale în trecut. Astfel, la imperfectul indicativ : οὐχ οὕτω δ' ἂν προθύμως ἐπὶ τὸν πόλεμον ὑμᾶς παρεκάλουν, εἰ μὴ τὴν εἰρήνην ἑώρων ἐσομένην « nu v-ar chema cu atîta avînt la război, dacă n-ar vedea că va fi pace » (Isocrate, VI, 87). Și

la aorist: εἰ τοῖνον ὁ Φίλιππος . . . ταύτην ἔσχε τὴν γνώμην . . . οὐδὲν ἂν ἐπραξεν «dacă Filip ar fi avut această idee, n-ar fi făcut nimic» (Demostene, IV, 5). Condiționala εἰ Φίλιππος ἔσχε «dacă Filip avea (ar fi avut)» deși la indicativ, exprimă o acțiune ireală. Procesul care a făcut din condiționalele construite cu imperfectul și aoristul indicativ expresii ale acțiunilor ireale a fost de o logică desăvârșită. Astfel, să luăm în considerare condiționala citată mai sus εἰ Φίλιππος ταύτην ἔσχε τὴν γνώμην «dacă Filip ar fi avut această idee». Suprimând conjuncția, obținem o propoziție declarativă afirmativă, *Filip a avut această idee*, care exprimă o acțiune reală în trecut. Adăugând conjuncția εἰ = *dacă*, scoatem acțiunea de pe planul realității. Dar am stabilit că în trecut nu există obiectiv decât acțiuni reale sau ireale. Deci, scoțind acțiunea de pe planul realității, vorbitorii au transpus-o direct pe planul irealității. Același lucru s-a întâmplat și în latinește, unde condiționalele care exprimă acțiuni ireale se construiesc cu imperfectul și cu mai mult ca perfectul conjunctiv. Într-adevăr, conjunctivul, prin definiție, exprimă acțiuni posibile. Transferându-le în trecut, din punct de vedere al realității obiective, aceste acțiuni devin ireale, de vreme ce posibilitate în trecut nu există. Condiționala εἰ Φίλιππος ταύτην ἔσχε τὴν γνώμην ia în latinește forma *si Philippus hoc sensisset*. În românește este același procedeu. Într-adevăr, optativul exprimă acțiuni posibile. Dacă transferăm o acțiune posibilă în trecut, această acțiune devine ireală, de aceea traducem *dacă Filip ar fi avut această idee*. Prin urmare, în cele trei limbi, deși modurile sint diferite — în grecește aoristul indicativ, în latinește mai mult ca perfectul conjunctiv, în românește optativul trecut — procesul logic a fost același: transferarea unei acțiuni de pe planul realității, în grecește, sau posibilității, în latinește și românește, pe planul irealității, de vreme ce, obiectiv, nu există posibilitate în trecut.

Este de observat, de asemenea, că în cea mai mare parte a cazurilor, dacă nu exclusiv, prezentul și aoristul fără ἄν în principală, în grecește, perfectul indicativ, în latinește și românește, îngăduie vorbitorului să simuleze că nu cunoaște realitatea obiectivă. Am dat în grecește exemplul condiționalei exprimate de Hrisēs εἰ . . . νῆὸν ἔρεψα «dacă ți-am zidit un altar». În latinește este foarte potrivit exemplul următor din Plaut: *si umquam quemquam di immortales uoluerunt esse auxilio adiutum, tum me seruatum uolunt esse*, *Pseud.*, 905 «dacă vreodată zeii nemuritori au voit să salveze pe cineva cu ajutorul lor, apoi pe mine vor să mă salveze». Personajul care exprimă această frază crede cu tărie că zeii au salvat pe mulți în trecut, altfel fraza n-ar avea sens. După cum se vede, traducerea condiționalei grecești și a celei latinești în românește s-a făcut prin perfectul indicativ. Imperfectul indicativ ar schimba sensul. Astfel, traducând *dacă zeii voiau* facem ca acțiunea să fie ireală.

Am stabilit deci că condiționalele cu prezentul și aoristul fără ἄν sau perfectul indicativ în principală, în grecește, cu prezentul și perfectul indicativ, în latinește și românește îngăduie vorbitorului să simuleze că nu știe dacă acțiunea din condițională este reală sau ireală. Care este scopul acestei simulări? Scopul urmărit este, în primul rând, slăbirea efectului pe care l-ar produce asupra interlocutorului acțiunea din condițională, dacă ar fi exprimată sub formă declarativă. Să presupunem că Hrisēs ar fi spus lui Apollo: *eu ți-am ridicat un templu plăcut, împlinește-mi și tu dorința*. Fraza ar fi dat cererii lui Hrisēs caracterul unei tocmești, ceea ce a vrut să evite poetul. Cicero,

apărind pe poetul Arhias, își începe discursul printr-o frază condițională. Propoziția condițională spune : *si quid est in me ingenii* « dacă am ceva talent ». Cicero nu se indoia o clipă că are talent, dar a exprimat faptul sub forma îndoielii ipotetice, pentru a produce impresia că este modest. În *Antigona* lui Sofocle, Ismena încearcă s-o determine pe Antigona să renunțe la primejdia sa ei hotărâre de a înmormînta pe Polinice, dar văzînd că Antigona rămîne neînduplecată, îi spune : *εἰ δοκεῖ σοι, σπεῖχε* « dacă vrei, du-te ». Ismena constatare prea bine voința Antigonei, dar, dacă ar fi spus : *tu vrei așa, du-te*, afirmația *tu vrei așa* ar fi fost prea brutală, de aceea Ismena o prezintă sub forma îndoielii. În cîntul I al *Iliadei*, v. 543 și următoarele, ni se prezintă o ceartă între Zeus și Hera. Hera îi reproșează lui Zeus că promisese zeiței Thetis să-l răzbune pe fiul ei Ahile. Zeus, infuriat că Hera-l tot pîndește, îi spune *εἰ δ' οὐτῶ τοῦτ' ἐστίν, ἐμὶ μέλλει φίλον εἶναι* « dacă-i așa, [vezi] așa-mi place mie ». Faptul era așa cum îl prezintă Hera, totuși Zeus s-a ferit să spună brutal *asa e și așa-mi place mie* și a aruncat asupra faptului vîlul ipotezei, atenuîndu-i brutalitatea. Am dat exemple de condiționale urmărind atenuarea efectelor pe care le-ar produce asupra interlocutorului exprimarea brutală a unui fapt real. Dar această atenuare se urmărește și cînd acțiunea exprimată este ireală. Astfel, în *Ospățul* lui Platon, 217 b, citim : *εἰ ψεύδομαι, ἐξέλεγε* « dacă spui minciuni, dovedește-o ». Vorbitorul, în nici un caz nu socotește că spune minciuni, deci acțiunea exprimată de indicativul *ψεύδομαι* este ireală. Totuși, spre a evita impresia lipsei de modestie pe care ar fi produs-o afirmația directă *οὐ ψεύδομαι* « nu mint », vorbitorul a exprimat-o sub forma ipotezei.

Dar această atenuare a acțiunii reale sau ireale exprimate de condițională nu rămîne mărginită numai la condițională, ci, dimpotrivă, ea se face tocmai în vederea obținerii unui anumit efect prin exprimarea acțiunii din principală. Astfel, pentru a reveni la exemplul cu Hrisis, preotul îi amintește lui Apollo, sub forma unei condiționale, că i-a zidit un templu frumos, tocmai spre a nu-l supăra și a dobîndi ceea ce-l interesa, adică răzbunarea împotriva aheilor. Chiar în cuvintele adresate de Zeus Herei *dacă asta-i așa, apoi așa-mi place mie*, îndoiala sub care tatăl zeilor învăluie realitatea atenuază ceva și din brutalitatea afirmației din principală. Această răsfringere a atenuării efectului acțiunii din condițională asupra acțiunii din principală explică și faptul că o condițională la indicativ prezent sau perfect (în grecește și aorist) poate avea principala la imperativ, conjunctiv, optativ, potențial. Astfel, în fraza *εἰ δοκεῖ, πλέωμεν* « dacă vrei tu, să pornim pe mare », frază pe care o citim în Sofocle, *Philoctet*, 520, conjunctivul hortativ *πλέωμεν* « să pornim pe mare » depinzînd de *εἰ δοκεῖ* « dacă vrei tu » pierde ceva din energie. Să presupunem că, în loc de *εἰ δοκεῖ*, am avea *ἐπειδὴ δοκεῖ*, « fiindcă vrei tu, să plutim », conjunctivul ar fi fost parcă și mai puternic. Un exemplu din *Iliada*, cîntul al VI-lea, v. 128 și urm., este cit se poate de interesant pentru întreaga problemă care ne preocupă. Astfel, Tydeus se găsește față în față pe cîmpul de luptă cu Glaucos, fiul lui Hippolohos, cu care n-avusese prilejul să se măsoare. Tydeus îi adresează, între altele, lui Glaucos, următoarele fraze condiționale *εἰ δέ τις ἀθανάτων γε κατ' οὐρανοῦ εἰλήλουθας/οὐκ ἂν ἔγωγε θεοῖσι ἐπουρανόισι μαχοίμην . . .* *Εἰ δέ τις ἔσσι βροτῶν, εἰ ἀρούρης καρπὸν ἔδουσιν/ἄσσο' ἔθ' ὥς κεν θᾶσσον ὀλέθρου πείραθ' ἔχηαι*.

În românește: «Dacă ai venit din cer, vreunul dintre nemuritori, eu n-aș îndrăzni să mă bat cu zeii din cer... Dar dacă ești vreunul dintre muritori, vino mai aproape, ca să treci mai repede hotarele morții». În prima frază, condiționala «dacă ai venit din cer vreunul dintre nemuritori», constată mai întâi realitatea faptului venirii; apoi aruncă o îndoială asupra calității de zeu a celui venit. Nefiind sigur de calitatea lui, Tydeus își exprimă și în principală atitudine sub forma optativului cu *ἔν*. În fraza a doua «iar dacă ești vreun muritor, vino mai aproape», Tydeus este aproape sigur că Glaucos este muritor și de aceea îl cheamă mai aproape. În tragedia *Hippolytos*, de Euripide, versurile 472/3, citim: Εἰ δὲ τὰ πλείω χρηστὰ τῶν κακῶν ἔχεις/Ἀνθρῶπος οὐσα, κάρτα γ'εὖ πράξιαις *ἔν* «dacă, femeie fiind, ai parte mai mult de bine decît de rău, într-adevăr ai putea fi fericită». Dacă vorbitorul ar fi spus: «Ai parte mai mult de bine decît de rău, socotește-te deci fericită», expresia ar fi fost prea brutală. Pentru a atenua efectul supărător al expresiei directe, vorbitorul nu s-a mulțumit să învâluie realitatea în haina ipotezei, întrebuițind condiționala, ci, în principală, în loc de imperativ, cum ar cere sensul, a întrebuițat optativul cu *ἔν*. Același lucru îl dovedește și următorul exemplu luat din *Apologia lui Socrate*, scrisă de Platon: Εἰ μὲν οὖν ταῦτα λέγων διαφθείρω τοὺς νέους, ταῦτ'ἂν εἴη βλαβερὰ «dacă spunînd acestea corup tineretul, acestea ar fi vătămătoare». Pentru Socrate condiționala εἰ διαφθείρω τοὺς νέους «dacă corup tineretul» exprimă o acțiune ireală, el este convins că nu corupe tineretul. De aceea a și întrebuițat optativul cu *ἔν* în principală. Exemplul acesta, ca și celelalte, ilustrează foarte bine ceea ce voim să arătăm, și anume că vorbitorul întrebuițează indicativul în condițională pentru a arunca haina îndoielii asupra realității sau irealității exprimate de condițională și, în același timp, pentru a pune o surdină efectului produs de acțiunea exprimată de principală. Cînd vorbitorul dorește ca efectul acțiunii din principală să fie exprimat pe un ton cît mai blînd, atunci, în grecește, se întrebuițează optativul cu *ἔν*. Acest lucru este adevărat chiar în fraza «dacă ești cuminte, îți dau o jucărie». Obținerea jucăriei nu mai este atît de sigură, depinzînd de condițională. Același lucru ni-l arată și condiționalele latinești cu indicativul care au principala la imperativ sau conjunctiv. De exemplu: *hunc, si potes, fer intro uidulum*, Plaut, *Rudens*, 1177 «dacă poți, du valiza asta înlăuntru». Vorbitorul știa că cel căruia îi încredința valiza putea s-o ducă, deci, el considera, în fond, acțiunea reală, dar o prezintă sub forma condiționalei, pentru a atenua nu numai efectul acțiunii exprimate de condițională, dar mai ales efectul imperativului *fer* «du». În *Miles gloriosus*, versul 1037, îngîmfatul Pyrgopolinices spune, la un moment dat: *adeal, si quid uolt* «să vină, dacă ea vrea să-mi spună ceva». El era sigur că vrea să-i spună ceva, presupunea acțiunea reală, dar se făcea că nu știe. Cicero îi transmite într-o scrisoare lui Atticus între altele, și următoarea formulă de jurămint: *ne sim saluus, si aliter scribo ac sentio*, Att., XVI, 13 «să nu fiu sănătos, dacă scriu altfel decît gîndesc». Este clar că acțiunea din *scribo* este socotită de Cicero ireală. Învăluirea ei în haina condițională atenuază și efectul optativei *ne sim saluus*. Același lucru se petrece și în românește. Faptul ni l-a demonstrat traducerea exemplelor din grecește și latinește. Mai dăm încă un exemplu: *Nu vă temeți, dacă sinteți cu mine*, Rebreanu, *Răscoala*, I, 200, Ed. Adev., 1932. Pentru a învălui efectul supărător al lipsei de modestie, vorbitorul a între-

buintat condițională, iar efectul ei se răsfrînge și asupra principalei. Coana Joițica spune lui Ghiță Pristanda : *Dacă ții la tine, dacă ții la familia ta [du-te], Ghiță . . .* Ghiță-i răspunde : *Cum să nu țin, coană Joițică, unsprezece suflete . . .* (Caragiale).

Trebuie observat că, de multe ori, condiționalele înlocuiesc de fapt o cauzală sau o temporală sau o concesivă. În exemplul dat *hunc, si potes, fer intro uidulum* « dacă poți, du valiza asta înlăuntru » *si potes* înlocuiește o cauzală. Raportul real dintre cele două propoziții este de cauză și sensul este : « fiindcă poți, du . . . » Tot așa și în exemplul *Nu vă temeți, dacă sînteți cu mine* sensul real este « nu vă temeți, fiindcă sînteți cu mine ». Iată și o condițională înlocuind o temporală, cu nuanță cauzală : *Dacă te afli cu oștenii la vreme, la locul hotărît . . . bălălia ți-i pe jumătate ciștigată*, Sadoveanu, *Nicoară Potcoavă*, 1952, p. 207. Sensul este « ori de cîte ori (fiindcă) te afli . . . ».

În *O scrisoare pierdută*, cetățeanul turmentat spune către Zoe Trahanache : *dacă găsesc andrisantul, i-o dau andrisantului*. În clipa cînd rostește această frază condițională, cetățeanul nu dă nici o scrisoare, deci, considerată în prezentul strict, acțiunea este ireală. Dar înțelesul adevărat este : « ori de cîte ori găsesc . . . i-o dau ». Cicero, într-o scrisoare către Atticus, XIV,1,1 între altele spune : *Si ille tali ingenio exitum non reperiebat, quis nunc reperiet*. « Dacă el, cu o astfel de inteligență, nu găsea ieșire [din impas], cine o să găsească acum ? » Sensul acestei fraze este, în fond, următorul : « Deși el era atît de inteligent, totuși nu găsea ieșire. De aceea, nimeni nu va găsi acum ieșire ». Raportul dintre condițională și principală, în acest caz, este explicativ-cauzal.

Dar oricare ar fi raportul pe care-l ascunde condițională, scopul urmărit este de a pune o surdină efectului prea puternic pe care l-ar produce exprimarea fără înconjur a realității.

Înainte de a încheia, trebuie subliniat faptul pe care l-am și enunțat mai sus că condiționalele la indicativ viitor exprimă acțiuni posibile. El *Ἐκτορ ἀποκτενεῖς, αὐτὸς ἀποθνεῖ*. Plat., *Apol.*, 28 c. « Dacă vei uide pe Hector, tu însuși vei muri ». Acțiunea, obiectiv, în prezentul strict, este ireală, dar, fiind raportată la viitor, devine posibilă.

Si orator erit in moribus ac uoluntatibus ciuium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur. Cic., *De Or.*, II, 30, 131 « Dacă oratorul va fi străin de moravurile și aspirațiile concetățenilor săi, nu-i vor folosi mult locurile din care se scot argumentele ». Exemplul ne arată același lucru : în momentul de față acțiunile exprimate de verbele *erit* « va fi » și *proderunt* « vor folosi » sînt ireale, raportate la viitor devin posibile.

În exemplele date atît verbul condiționalei cît și cel al principalei sînt la viitor indicativ. Se întîlnesc însă fraze condiționale în care condițională este la prezent, iar principală la viitor indicativ și invers. Exemple : *εἰ αὐτὴ ἡ πόλις ληφθήσεται, ἔχεται καὶ ἡ πᾶσα Σικελία* « Dacă această cetate va fi luată, este stăpînită întreaga Sicilie ». Thuc., VI, 91, 3. *ἔχεται* « este stăpînită » exprimă o acțiune posibilă, pentru că acțiunea este raportată la viitor. *Si bellum omittimus* « dacă părăsim războiul » *pace nunquam fruemur* « nu ne vom bucura niciodată de pace » Cic., *Phil.*, VII, 6, 19. Cicero raportează acțiunea exprimată de *omittimus* la viitor, deci o socotește posibilă, deși ar vrea să fie ireală.

Exemplele se pot înmulți după voie, toate însă vor arăta același lucru și anume că dacă acțiunea exprimată de un indicativ prezent este raportată la viitor, atunci devine posibilă.

Din cele arătate mai sus credem că putem formula următoarele concluzii:

1. Propozițiile condiționale la indicativ prezent sau trecut în grecește, latinește, românește exprimă, după caz, din punct de vedere obiectiv, acțiuni reale sau ireale, învăluite în haina presupunerii, a ipotezei, a nesiguranței.

2. Vorbitorul învăluie acțiunea exprimată de condițională în haina ipotezei spre a slăbi efectul supărător pe care l-ar produce exprimarea directă a realității sau irealității și spre a îndulci, în același timp, efectul produs de principală, care este strâns legată de condițională.

3. Dintre moduri numai indicativul a putut îngădui celor trei limbi construirea unei expresii cu ajutorul căreia vorbitorul să poată simula că nu cunoaște realitatea obiectivă.

4. Dintre timpuri: în grecește, prezentul, aoristul, fără ăv în principală, și perfectul; în latinește, prezentul și perfectul; în românește, prezentul și perfectul exprimă, în condițională, acțiunea învăluită în haina ipotezei, pe cînd celelalte timpuri trecute ale indicativului arată că acțiunea este ireală sau se repetă în trecut, iar viitorul exprimă acțiuni posibile.

5. Contextul arată, în fiecare caz, motivul care l-a determinat pe vorbitor să învăluie un fapt real sau ireal în vâlul presupunerii.

6. În lumina acestor constatări, este limpede că nu se mai poate spune că propozițiile condiționale exprimă fapte reale (teoria realității) sau simple presupuneri (teoria neutralității) sau un anumit raport între două acțiuni (teoria naturii raportului) sau acțiuni realizabile (teoria acțiunilor realizabile), ci fapte reale sau ireale (la prezent și trecut) și posibile (la viitor), îmbrăcate în haina ipotezei, pentru un anumit efect psihologic, urmărit de vorbitor.

УСЛОВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ИЗЪЯВИТЕЛЬНОМ НАКЛОНЕНИИ В ГРЕЧЕСКОМ, ЛАТИНСКОМ И РУМЫНСКОМ ЯЗЫКАХ

РЕЗЮМЕ

Высказанные до сих пор мнения об условных предложениях в изъявительном наклонении этих трех языков можно сгруппировать в несколько теорий:

Теория действительности, поддерживаемая Мейе-Вандриесом, И. Гумбертом, Ерну-Томасом, полагает, что условные предложения в изъявительном наклонении в греческом и латинском языках выражают реальные действия.

Теория нейтральности, сформулированная Кюхнером-Штегманом, Ж. Вакернагелем, Швицером-Дебрунером, считает, что такой вид придаточных предложений выражает действие, к реальности или нереальности которого говорящий остается нейтральным.

Теория отношения между придаточным условным и главным предложением, представителями которой являются Кюннер-Штегман, Ж. Вакернагель, Рубенбауер-Гофман, утверждает, что изъявительное наклонение в этих придаточных выражает тесную связь между придаточным и главным.

Теория осуществимых действий, сформулированная в сборнике *Limba română—fonetică—vocabulary—gramatică* (Румынский язык, фонетика, лексика, грамматика) придерживается того положения, что придаточные условные в изъявительном наклонении в румынском языке выражают осуществимые действия.

Исследуя факты, автор замечает, что эти теории не соответствуют действительности, и приходит к следующим выводам:

1. Условное предложение в изъявительном наклонении настоящего или прошедшего времени в греческом, латинском, румынском языках выражает с объективной точки зрения реальные или нереальные действия с оттенком предположения, гипотезы, неуверенности. Но говорящий знает, является ли действие реальным или нереальным.

2. Говорящий придает действию, выраженному придаточным условным оттенок предположения, чтобы смягчить неприятное впечатление, которое произвело бы прямое выражение реальности или нереальности, и чтобы одновременно ослабить эффект главного предложения, тесно связанного с придаточным.

3. Только изъявительное наклонение допускает во всех трех языках образование выражения, при помощи которого говорящий может притвориться, что не знает реальной действительности.

4. Из глагольных времен в греческом — настоящее время, аорист без *ᾱ* в главной и перфект; в латинском — настоящее время и перфект; в румынском настоящее время и перфект выражают в условном предложении действие с оттенком гипотезы, в то время как остальные прошедшие времена изъявительного наклонения показывают, что действие нереальное или повторяется во времени, а будущее выражает возможные действия.

5. Контекст показывает в каждом случае причину, которая заставила говорящего придать реальному или нереальному факту оттенок предложения.

LES PROPOSITIONS CONDITIONNELLES À L'INDICATIF DANS LES LANGUES GRECQUE, LATINE ET ROUMAINE

RÉSUMÉ

Les opinions que l'on a exprimées jusqu'à présent sur les propositions conditionnelles dans les trois langues mentionnées peuvent être groupées, en tant que théories, comme il suit:

La théorie de la réalité, soutenue par Meillet-Vendryes, J. Humbert, Ernout-Thomas, prétend que les propositions conditionnelles à l'indicatif, en grec et en latin, expriment des actions réelles.

La théorie de la neutralité, formulée par Kühner-Stegmann, J. Wackernagel, Schwyzner-Debrunner, soutient que ce genre de conditionnelles expriment

des actions dont la réalité ou l'irréalité n'engage pas l'interlocuteur, considéré dans ce cas comme neutre.

La théorie du rapport entre la proposition conditionnelle et la proposition principale, dont les représentants sont Kühner-Stegmann, J. Wackernagel, Rubenbauer-Hofmann, affirme que l'indicatif dans ces conditionnelles a le rôle d'indiquer le rapport étroit entre les conditionnelles et la proposition principale.

La théorie des actions réalisables, formulée dans l'ouvrage *Limba română, fonetică — vocabular — gramatică*, affirme que les propositions conditionnelles à l'indicatif en roumain expriment des actions réalisables.

Après avoir examiné les faits, l'auteur, constatant que les théories citées ne sont pas conformes à la vérité, énonce les conclusions suivantes:

1. Les propositions conditionnelles à l'indicatif prés. ou passé, en grec, en latin et en roumain, expriment, selon le cas, au point de vue objectif, des actions réelles ou irréelles, avec une nuance conjecturale ou incertaine. Celui qui parle, lui, n'ignore aucunement si l'action est réelle ou irréelle.

2. L'interlocuteur présente l'action exprimée par la proposition conditionnelle sous le couvert de l'hypothèse, afin d'atténuer l'effet désagréable que produirait l'expression directe de la réalité ou de l'irréalité et aussi pour diminuer l'effet produit par la proposition principale, qui est intimement liée à la proposition conditionnelle.

3. Il n'y a que le mode *indicatif* et non pas d'autre qui ait pu permettre aux trois langues de construire une expression à l'aide de laquelle l'interlocuteur puisse simuler l'ignorance de la réalité objective.

4. Quant aux temps du verbe ce sont le présent, l'aoriste, sans *äv* dans la principale, et le parfait qui remplissent en grec ce même rôle; en latin, le présent et le parfait; en roumain, le présent et le parfait expriment, dans la proposition conditionnelle, l'action avec une nuance hypothétique, tandis que les autres temps passés de l'indicatif montrent que l'action est irréelle ou bien qu'elle se répète dans le passé; de son côté le futur exprime des actions possibles.

5. Le contexte indique, pour chaque situation, la raison qui a déterminé l'interlocuteur de présenter un fait réel ou irréel revêtu d'une nuance hypothétique.

